

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПРОТИВОПРИРОДНИ ОБИЧАИ И СУЕВЕРИЯ

Златозар Боев

Национален природонаучен музей – БАН

Резюме. В съвременните религиозни календари на българите и мюсюлманите са се съхранили някои обичаи и суеверия, свързани с изпълнението на ритуали, в които участват животни (и растения). Широко разпространени са заколването на петли, агнета, свине, телета, мъчението на кучета, късането на свежи клони, диви цветя и др. Всички те в нашата съвременност са анахронични останки от древното ни минало и нямат място в живота на съвременния човек. Практикуването на подобни ритуали понякога е нехуманно и системно замърсява и уврежда природата. Представени са многобройни примери и се призовава за промени във възпитанието и образованието на младите хора в България, независимо от тяхната верска принадлежност.

Ключови думи: български природен фолклор; съвременни обичаи, свързани с животните; хуманно отношение към животните; фолклорни анахронизми; отживелици; природозащитно поведение

Едва ли има българин, който да не е попадал на клишетата: „Битът на българина е здраво свързан с родната природа“, „Природата – майка-кърмилница“, „Природата е всемогъща“ и др. Народната мъдрост е родила всевъзможни сентенции, обобщаващи нещата от живота дори в диаметрално противоположни направления. Само един пример: „Да би мирно седяло – не би чудо видяло“ и неговият антипод: „Сведена главица сабя не я сече“.

Въпреки че в наши дни е модно да се прекланяме пред традициите и понякога дори безразсъдно да ги следваме и спазваме, има над какво да се замислим за тяхната първична „рационалност“, за техните въздействия върху природата и здравето ни.

Статията представя само част от утвърдените и широко разпространени обичаи, здраво залегнали от столетия в нашия бит, но с определено негативно въздействие върху природата и често отиващи дори отвъд пределите на хуманността. Някои от тях са далечен отзвук от праисторическото ни минало и са свързани с почти дивашки суеверия. Други са от по-ново време. Но и едните, и другите не се вменят в представите за съвременния образован и отговорен жител на планетата, която отдавна изнемогва от неразумните антропогенни издевателства над природните местообитания и живия свят.

Сирни заговезни

На този важен пролетен празник, честван 49 дни преди Великден, след свечеряване се палят големи огньове (клади), предварително приготвени още по светло през деня, че дори и от предишните дни. Магическото въздействие на огнения пламък продължава да въздейства още от далечното ни дивашко минало. След като кладата изгори, мъжете почват да прескачат смалилия се огън, за да се опазят през стопанския сезон от ухапвания от отровни змии. На места разнасят огъня по домовете, пеят песни, танцуват се хорá и... често предизвикват и пожари в селищата, и особено в горите край тях. Тази страна от празнуването на Сирни заговезни (Прошка) е толкова широко разпространена, че в тази вечер, ако имаше как да се огледа отвисоко, почти цялата страна пламти от стотиците (а може би и хиляди) огньове, запалени невинаги, естествено, на обезопасени места. Унищожаването на стотици кубически метри дървесина, за да изгори пред очите на нерядко подпийналите „пазители на народните обичаи“, отдавна вече е ниско грамотен анахронизъм. Въздържането от такова димно замърсяване и ненужно изгаряне на толкова дървесина днес е проява на цивилизована и осъзната промяна в поведението на съвременния българин. Как да оценим изгарянето на дървета, за да ги превърнем в... дим? Особено когато половината Средиземноморие всяко лято пламти и изгубва горите си в стотици пожари. 2023 година дълго ще се помни от съседите ни в Гърция.

Фигура 1. Закачена на цъфнал дрянов храст (*Cornus mas*) мартеница в природата, след като е изпълнила „предназначението“ си. Снимка: З. Боев

Фигура 2. И най-малката мартеница с изкуствените материали, от които е изработена, няма място в природата. Снимка: З. Боев

Баба Марта

Някои от нас чакат Баба Марта (1 март) още преди зимата да е започнала. Символното отминаване на зимата и настъпването на пролетта е наистина вълнуващо и изпълва с надежди за новия живот, пробуждащ се през пролетта. За българите (и съседните балканци) пролетта е немислима без мартениците – онези червено-бели амулети „за здраве и берекет“, които връзваме на китките си или с които закичваме дрехите си. Обикновено тези, които носят мартеници, ги държат до пристигането на щъркелите – друг много силен символ на настъпването на пролетта. И тогава какво правим с мартениците? Сваляме ги и ги завързваме по клонките на плодни дървета, за да е плодonoсна предстоящата година (фиг. 1). Ако овощните дървета вече са прецъфтели, мартениците се поставят под камък, за да се запази магическата им сила. А колко от нас са се замисляли дали стотиците хиляди мартеници, ежегодно окачвани по клоните, не вредят на природата? Всички тези конци с боите им, а често и с други декорации, като „синьо манисто против уроки“ (фиг. 2) или лакирани или боядисани дървени пръстенчета, „изхвърлени“ от нас в гори, паркове и градини, дали са полезни на Природата? Описани са много случаи, когато дребни пойни птици, заплели краката си в тях, умират мъчително от изтощение, опитвайки се да се освободят от примките. Излишно е да се напомня, че повдигането и отстраняването на всеки голям камък е драстично вмешателство, а често и разрушаване на дома на десетки дребни същества, намерили укрытие под него – стеножки, голи и черупчести охлюви, паяци и насекоми, дъждовни червеи, понякога и горски мишки и горски полевки... Откъде накъде ще им разбутваме къщата? Да не говорим за вкарването в нея на една често от изкуствени материали найлонова мартеница и декоративните ѝ атрибути.

Парцалчета по храстите

Около 9% от нашето население са мюсюлмани. Макар че сме един народ, различните етноси имат различия и в обичаите си. Един интересен пример: край с. Подкова (област Кърджали) е широко известен т. нар. Дупчен камък, за който се вярва, че всеки, провярял се през него, се отървава от болезните си. След трикратното провиране хората завързват „за здраве“ парченце от дреха (плат) по храстите наоколо. Затова и районът около Дупчени камък е така „декориран“ с парцалчета. Подобна картина съм виждал и в околностите на друг емблематичен паметник за мюсюлмани и християни – Демир баба теке край с. Свещари (област Разград). Съжалявам, че тогава не направих снимка! Щеше много да разкаже! Хилядите разноцветни парцалчета по храсти и дървета преобладаваха над зеленината на техните листа!

Обичаи! Дали някой се грижи после да ги отвърже, за да има догодина пак свободни клончета за връзване? А дали трябва в XXI век да продължаваме с такива отколешни традиции? Време е в училище децата (независимо от етническата им принадлежност) да се учат на природозащитно поведение, което не включва само отнасянето на отпадъците при излет в природата у дома, но и незамърсяването на крехката природа, включително и с такива атрибути на вярата, българщината, патриотизма и какво ли не. Всички те са криворазбран „ортодоксализъм“ и винаги вредят (с малко, но редовно!) на природата.

Стотинки във водопадите

Не може да не сте виждали в плитките езерца под красивите ни водопади, в скални ниши в пещерите или до пирамидите на върховете в планините как туристи хвърлят жълти стотинки с надеждата, че си „откупуват“ и така си гарантират повторно посещение на смайващия природен феномен. Това правят повсеместно, без да се замислят какво причиняват на природното образуване. На места предприемчиви сънародници биха могли да съберат по няколко пълни шепи с тези монети, чието място определено не е там! По-добре да направят, дори и малко, дарение на управата на природния парк, в туристическия информационен център или на неправителствена организация, която се грижи за опазването на природния паметник. Да не замърсяваме с нищожните си самопожертвувания красивата ни природа! Така показваме точно обратното, а именно че не сме загрижени за нея, а робувайки на анахронично суеверие, се самозастраховаме за следващия път. Ако не променим навиците си, по-добре да не отиваме отново там!

Гергьовден

Веднага някои ще възразят: „Няма Гергьовден без печено агне!“. Има! И агнето съвсем не е задължително. Да не говорим, че денят е празничен, а ние масово го окървяваме с десетките хиляди заклани агънца в предходните му няколко дни. Няма село, в което да не проехти плачът на тези мили животни, здраво стиснати,

миг преди острият нож да пререже гърлото им. И както се оказва, това не пречи на апетита! Цивилизованата част от населението трудно ще приеме това и го смята за безпросветно варварство – останка от езическото ни минало, колкото и да почитаме светията Георги – символ на храбростта и покровител на българската войска.

Петльовден

На Петльовден (2 февруари н. ст.; 20 февруари ст. ст.) се прави „празнично“ клане на петли. Обредното колене на петел обикновено извършват на прага на портата на дома. Стараят се с кръвта на птицата да опръска по-нашироко, включително и по вратата. С кръвта начертават кръстен знак по челата на момчетата, а също и на вратата. Заклания петел изхвърляли от двора, но после веднага го прибирали. Главата на петела с перата от шията му оставяли при вратника.

Такова клане на петли се организира и при раждане на мъжка рожба, при влизане в нова къща и мн. др. – все за „здраве и берекет“. Напролет излизацият за първо засяване земеделец заколва петел върху семето, а кръвта му изтича върху него и то бива засято така окървавено. В браздата се заравят и перата на петела – пак за плодородие! Пак петел колят и при свършване на жътвата или на вършитбата. Оттогава е останал изразът „Заклахме петела“ в смисъл, че полските земеделски работи вече са приключили.

Тези и други поводи за подобни „жертвоприношения“ са описани през последните 150 години във всички наши етнографии на България: Чолаков

Фигура 3. Кула от балансиращи камъни в местността Резньовете, Витоша
24.08.2018 г. Снимка: З. Боев

Фигура 4. Кула от балансирани камъни в околността на Езерен връх, Рила, 26.07.2019 г.
Снимка: З. Боев

Фигура 5. Кула от балансирани камъни в околността на езерото „Сълзата“, Рила, 26.07.2019 г.
Снимка: З. Боев

(1872), Славейков (1924), Арнаудов (1934), Тодоров (1974), Вакарелски (1977), Генчев (1985, 1993) и др. Ще се хванете за главата! Издавателства без край: „Главата на петела с околвратната перушина се забива на портата или дворната ограда с човката навън“. Обичай!

Балансирането на камъни

Изграждането на каменни кули (фиг. 3 – 5) и кулички „под път и над път“ у нас придобива епидемичен характер. Не може да не сте ги видели на завоя на планинската пътека, откъдето се открива панорамна гледка, или до брега на реката, откъдето лесно се вадят огладените от водата плоски камъни... Навсякъде, където отместваме и преместваме камък в природата, нарушаваме нейната хармония. Нека не си пробваме координацията и търпението в природна обстановка. Продават се всевъзможни игри, с които може да тренираме у дома! Миди, ручейници, раци, ларви на водни кончета и какво ли не, което живее в планинските потоци, бива увредено и застрашено от нашето вмешателство. Същото е и с обитателите под камъните извън водата. В интернет попаднах на една сполучлива сентенция:

„За натуралистите, практикуващи етиката „Не оставяй следа“, те [кулите от камъни] обаче представляват просто доказателства за граничеща с вандализъм човешка намеса, която нарушава околната среда и местообитанията на дивите животни“ (Аноним., 2023). Мисля, че повече няма нужда от убеждаване.

Коледа

Касапницата е същата като тази пред Гергьовден, но още по-шумна и ужасяваща, защото домашната свиня е доста по-гръмогласна и предсмъртното ѝ пронизително квичене се чува на повече от километър от касапите, загрижени за подобаващата си подготовка за празника. Виждал съм екзекуцията на прасета на тротоарите по улиците в селата, предварително завързани за краката за коловете на пътни знаци и стълбовете на улични лампи.

Фигура 6. За съжаление на прасето, всяка възраст е подходяща за неговото жертвоприношение. Снимка: З. Боев

Нашенци все още смятат, че едно от най-значимите събития в коледния ден е клането на коледното прасе (фиг. 6). Придавайки му сакрално значение, без особена мисъл и милост се впускат в жертвоприношенията към Бога, така както го правят с гергьовското агънце – коравосърдечно и рутинно. Учените приемат всичко това за наследство от езическите явявания, че пролятата животинска кръв омилостивява боговете и държи злите сили надалеч. А дали е хуманно? Дали е възпитателно малките деца да гледат окървавените ръце на своите родители и агонизиращите животни, с които допреди малко дори са си играли в двора?

Сватба

Според древния „обичай“ сватбеното хоро на селския мегдан се повежда-ло от кума, който, здраво стискайки краката на герест петел, го разкъсвал пред всички и размахвайки останките на клетата птица, повеждал хорото, като с кръвта ѝ „за здраве“ опръсквал танцьорите. Петелът още от време-то на древните елини е символ на плодородието и мъжката сила. В Елада го изобразявали и като фалос (Тахо-Godi, 1989; фиг. 7). Смисълът е един и същ. В наше време трябва ли да робуваме на тази „традиция“, проявявайки подобна жестокост?

Фигура 7. Стилизирано релефно изображение на петел върху основата на фалическа скулптура в чест на Дионисий. Остров Делос, Гърция, III в. н. е. (по Тахо-Годи, 1989)

Сурваки

Срещу Нова година (1 януари), наричана още Сурваки в някои части на страната, колят за тази вечер петел, но непременно червен (с перушина в ръждив цвят). „Заколването му става на къщния праг и по скачането му гадаят за щастieto на дома през годината.“ Не е ли това сладострастно злодейство? Как се разминава думата „обичай“ (и коренът ѝ „обич“) с тази зверска жестокост?

Тричане на кучета

Преди 5 – 6 години се вдигна доста шум по медиите по повод на някои репортажи за т. нар. тричане на кучета, извършвано на Песи понеделник (понеделникът след Сирни заговезни). Все пак се намериха хора, които се осмелиха да се възпротивят на тази „ритуална“ жестокост.

Фигура 8. Едно щастливо софийско куче, което не е било „спасявано“ от бяс чрез тричане. Снимка: З. Боев

Тричането се изпълнява от мъже, особено от ергени. Те връзват на два дълги кола двойно въже, на което по средата оставят примка. В примката връзват кучето. Двата кола са наклонени и при рязкото им изправяне, с изпъването на въжетата, кучето се завърта във въздуха с голяма скорост и накрая пада в реката, вира или изкопаната яма с вода. Така кучето бива предпазено от заразяване с бяс или разболяване от други болести... (фиг. 8) Има и друго издевателство: на опашките на кучетата завързват тенексии и децата ги подгонват, за да „изгонят бяса“ от тях с оглушителното кънтене по селския паваж. Както се вижда – забава за малки и големи без мисъл за клетите животни, „най-добрия приятел на човека“.

Цветница

Нарича се и Върбница. За някои хора подготовлението за този празник си е малък бизнес, а за върбите, особено за плачещата върба (*Salix babylonica*) е поредното поголовно осакатяване. В ранната утрин на празника цели бусове, пълни с наръчи от свежозелените клонки на красивото дърво, се отправят за столицата и областните градове, където се доставят край големите църкви за по левче-две на миряните. От ежегодното им „ползване“ повечето от плачещите върби придобиват уродливи корони, а понякога биват пречупвани и цели клони.

Дивите божури, особено червеният (*Paeonia peregrina*), заслужават специално внимание. Замисляли ли сме се откъде се появяват по пролетните празници, понякога на Цветница, понякога на св. св. Кирил и Методий? Дали все пак има култивирани, или са доставени от горските поляни в планините наоколо?

Нова година

В големите ни градове още от късния следобед на 31 декември кварталните градинки започват да се разтрисат от гърмежите на пиратки и фойерверки. Канонадата продължава с усилен интензитет и достига своя максимум в 24:00 ч., продължавайки до ранните утринни часове. Как се отразява този звук, светлинен и димен стрес на градските птици и другите животни, включително и на тези в зоопарковете или на домашните любимци? В такива моменти кой мисли за тях? Разумните хора мислят и действат разумно. Светъл лъч в това отношение са въведените за пръв път в края на 2022 г. ограничения в използването на тези „празнични“ илюмина-

Фигура 9. „Тържествена заря-проверка“ на площад „Народно събрание“ на 3 март 2019 г. Снимка: З. Боев

ции. Друг е въпросът за откъснатите пръсти, извадените очи и всевъзможни други наранявания поради неграмотно боравене с тези атрибути.

За съжаление, мощна канонада се разнася из центъра на София всяка година и на 3 март – националният ни празник (фиг. 9). Всички подобни изпълнения не показват ли нашия комплекс за малоценност? С данданията и пушека няма да станем по-значими! Няма да ни чуят и видят по-надалеч! Виждали ли сте паникьосаните гълъби, чавки, врани и чайки, които с часове не могат да си намерят място и кръжат ужасени над града?

Темата за увреждането на природата и хуманното отношение към животните от изпълнението на разнообразните празнични ритуали у нас е много обширна. Поведението ни в такива моменти изисква до вложим повече мисъл и човештина, защото добрият човек не може да празнува, когато знае, че причинява страдание и смърт на други същества. Иначе би било лицемерие и духовна нищета!

Настоящата статия цели единствено да маркира проблема, който реално съществува и е многоаспектен. Разрешаването му има само един път, а именно чрез целенасочено хуманно възпитание и природозащитно образование.

ЛИТЕРАТУРА

- АНОНИМ., 2023. Балансирането на камъни: изкуство или вандализъм. –<https://palatka.bg/2018/05/19/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D1%8A%D0%BD%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B8%D0%BB%D0%B8/> (25.08.2023).
- АРНАУДОВ, М. 1934. *Очерци по българския фолклор*. Министерство на народното просвещение. Държавна печатница, София, с. 1 – 688.
- ВАКАРЕЛСКИ, Х. 1977. *Етнография на България*. Второ издание. Издателство „Наука и изкуство, София, с. 1 – 676.
- ГЕНЧЕВ, Ст. (отг. ред.). 1985. *Етнография на България*. Том III. Духовна култура. Издателство на Българската академия на науките. София, с. 1 – 388.
- ГЕНЧЕВ, Ст. (отг. ред.). 1993. *Софийски край. Етнографски и езикови проучвания*. Издателство на Българската академия на науките. София, с. 1 – 340.
- СЛАВЕЙКОВ, Р. 1924. *Български народни обичаи и вярвания*. Общедостъпно изложение. София, с. 1 – 191.
- ТАХО-ГОДИ, А., 1989. *Греческа мифология*. Искусство, Москва, с. 1 – 304.

- ТОДОРОВ, Д. (отг. ред.) 1974. *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. Издателство на Българската академия на науките, София, с. 1 – 498.
- ЧОЛАКОВ, В. 1872. *Български народен сборник*. Част I. Печатница на Централното училище. Болград. с. 1 – 361.

REFERENCES

- ANONYMOUS., 2023. Rock balancing: art or vandalism. – <https://palatka.bg/2018/05/19/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D1%8A%D0%BD%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B8%D0%BB%D0%B8/> (25.08.2023).
- ARNAUDOV, M. 1934. *Essays on Bulgarian folklore*. Ministry of Public Education. State Printing Office, Sofia, pp. 1 – 688.
- VAKARELSKI, H. 1977. *Ethnography of Bulgaria*. Second edition. Science and Art Publishing House, Sofia, pp. 1 – 676.
- GENCHEV, St. (rep. ed.). 1985. *Ethnography of Bulgaria*. Volume III. Spiritual culture. Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia, pp. 1 – 388.
- GENCHEV, St. (chief-ed.). 1993. *Sofia region. Ethnographic and Linguistic Studies*. Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia. pp. 1 – 340.
- SLAVEIKOV, R. 1924. *Bulgarian folk customs and beliefs. Public exhibition*. Sofia, pp. 1 – 191.
- ТАХО-GODI, A., 1989. *Greek mythology*. Art, Moscow, pp. 1 – 304.
- TODOROV, D. (chief-ed.) 1974. *Dobruja. Ethnographic, folklore and linguistic studies*. Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, pp. 1 – 498.
- CHOLAKOV, V. 1872. *Bulgarian folk collection*. Part I. Central School Printing Office. Bolgrad. pp. 1 – 361.

BULGARIAN FOLK ANTI-NATURE CUSTOMS AND SUPERSTITIONS

Abstract. In the modern religious calendars of Bulgarians and Muslims, some customs and superstitions related to the performance of rituals in which animals (and plants) participate have been preserved. The slaughter of roosters, lambs, pigs, calves, the torture of dogs, the tearing of fresh branches, wild flowers, etc. are widespread. All of them in our modern times are anachronistic remnants of our ancient past and have no place in the life of modern man. The practice of such rituals is sometimes inhumane and systematically pollutes and damages nature. Numerous examples are presented and calls are made for changes in the upbringing and education of young people in Bulgaria, regardless of their religious affiliation.

Keywords: Bulgarian nature-related folklore; Modern animal-related customs; Humane treatment of animals; Folklore anachronisms; Survivals; Nature-protective behavior

✉ **Prof. Zlatozar Boev, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-8049-7509

National Museum of Natural History, Bulgarian Academy of Sciences,
1, Blvd. Tsar Osvoboditel

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: boev@nmnhs.com; zlatozarboev@gmail.com